УДК 94:78.087 (477)
DOI 10.32461/2226-3209.1.2024.302093

Цитування:
Микуланинець Л. М. Життєпис Іштвана Мартона як відображення культурно-історичного простору Закарпаття XX століття. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв :* наук. журнал. 2024. № 1. С. 315–320.

Mykulanynets L. (2024). Ishtvan Marton's biography as the reflection of culture and historical domain of the 20th century Zakarpattia. National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal, 1, 315–320 [in Ukrainian].

Микуланинець Леся Михайлівна,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
викладач фортепіано комунального закладу
«Мукачівська школа мистецтв ім. С. Мартона»
https://orcid.org/0000-0002-6346-6532
l.mikulaninets@gmail.com

ЖИТТЄПИС ІШТВАНА МАРТОНА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО ПРОСТОРУ ЗАКАРПАТТЯ XX СТОЛІТТЯ

Мета роботи – висвітлити життєтворчість І. Мартона, довести що буття майстра відобразило культурно-історичний плин Закарпаття XX століття. **Методологія дослідження** включає ряд підходів: біографічний – осягаючи віхи існування Іштвана Ференцовича; культурологічний – характеризуючи специфіку мистецького життя краю; історичний – інтерпретуючи соціальні, політичні події локусу; аналітичний – вивчаючи наукові джерела з означеної проблематики; системний – пізнаючи духовні засади області як частини загальнонаціонального побутування; теоретичного узагальнення – формулюючи висновки розвідки. **Наукова новизна.** Вперше у національному мистецтвознавстві розкрито літопис І. Мартона з позиції виявлення значення його практики на перебіг соціокультурних процесів регіону XX віку. **Висновки.** Хроніки І. Мартона віддзеркалили цивілізаційний хід Закарпаття XX століття. Формування особистісних, фахових рис деміурга відбувалося у першій половині ери, коли територія була складовою Чехословацької республіки (1919 – 1939), Угорського королівства (1939 – 1944). Політична ситуація сприяла: західноєвропейській мистецькій орієнтації метра; домінуванню гуманістичних цінностей; відкритості надбанням різних етносів. Важливу роль при становленні майстра відіграла сімейна обстановка, комунікація із знаковими місцевими музикантами, можливість самостійно вдосконалюватися, активна креативна робота. Друга половина XX віку – приєднання краю до УРСР (1945 – 1991). Вимогою влади стало створення композиторської, виконавських регіональних шкіл, розвиток освіти, активізація концертного життя. Іштван Ференцович долучається до реалізації цих завдань: пише велику кількість різножанрових опусів, співпрацює з колективами області, викладає в Ужгородському музичному училищі, консультує композиторів-аматорів. Пізній період буття І. Мартона – час відновлення Україною незалежності (1991), посилення ролі локальних мистецьких осередків. Творча спадщина діяча утверджує професійну музичну культуру Закарпаття у національному, західноєвропейському духовному просторі.

Ключові слова: біографія, майстер, І. Мартон, національна культура, культурно-історичний простір, регіональне музичне мистецтво, Закарпаття.

Mykulanynets Lesya, *PhD in Arts, Associate Professor, Pianoforte Teacher of Municipal Institution "Mukacheve Children's S. F. Marton Art School"*

Ishtvan Marton's biography as the reflection of culture and historical domain of the 20th century Zakarpattia

The purpose of the study is to reveal Ishtvan Marton's life creativity issue and to confirm the idea of the master's life reflected the cultural and historical flow Zakarpattia in the 20th century. **The research methodology** includes a number of approaches: biographical – embracing the milestones of Ishtvan Ferentsovych's life; culture studies – characterising the specifics of the regional artistic life; historical – interpreting the social and political events of the locus; analytical – studying scientific sources on the aforementioned issue; systemic – mastering the spiritual foundations of the region as part of nationwide daily life; theoretical generalisation – formulating the conclusions of the study. **Science novelty.** For the first time ever in national art studies, Ishtvan Marton's chronicle has been interpreted from the perspective of revealing the significance of his practice for the flow of regional sociocultural processes in the 20th century. **Conclusions.** Ishtvan Marton's chronicles reflected the civilizational evolvement of Zakarpattia of the 20th century. Shaping the demiurge's personal and occupational features took place in earlier period when the territory used to be a part of the Czech Republic (1919–1939), the Hungarian Kingdom (1939–1944). The political situation contributed to the following: the master's West European artistic focusing; domination of humanistic values; openness to the achievements of various ethnic groups. An important role in the master's maturity was performed by family circumstances, communication with prominent local musicians, an opportunity of self-growth, active creativity practice. Late 20th century

© Микуланинець Л. М., 2024

was the period of the region joining the USSR (1945–1991). The demand of the authority was to create occupational composer and performing regional schools, educational development, activating concert-performing life. Ishtvan Marton got involved in implementing the abovementioned goals: he wrote a great amount of various genre opuses, cooperated with regional groups, taught in Uzhhorod Music College, consulted amateur composers. Late period of Ishtvan Marton's life was the time of Ukraine reviving its independence, enhancing the role of local artistic domains. The master's creative heritage established the professional music culture of Zakarpattia within the national and West-European spiritual scope.

Keywords: biography, master, Ishtvan Marton, national culture, culture and historical domain, regional music art, Zakarpattia.

Актуальність теми дослідження. Сучасні світові соціокультурні зміни, глобалізаційні процеси вимагають виховання людини нової генерації, здатної адекватно відповідати викликам часу, приймати компетентні перспективні рішення, самостійно, творчо міркувати, будувати модерну цивілізацію. Одним із способів вирішення зазначеної проблематики є студіювання життєтворчості знакових національних майстрів минулого, сьогодення, й ґрунтуючись на цьому досвіді, випрацьовувати дієві методи плекання особистості трансмодерної доби.

Опанування практики видатних діячів показало, що їх становлення, розвиток, кристалізація унікальності зумовлені низкою чинників: віком, в який вони реалізовуються (перебігом історичних, духовних, політичних та ін. перипетій); країною буття (її ментальними, територіальними, релігійними складовими й т.д.); обставинами приватного існування. Ці чинники визначають специфіку креативного стилю деміурга, своєрідність художнього мислення, диктують вибір тем для інтерпретації тощо. Осягаючи біографію метра, реципієнт паралельно засвоює різносторонній корпус антропологічної інформації, розшифровує світоглядні засади епохи, прогнозує перспективи поступу homo sapiens.

Культура України – надзвичайно багатогранна, представлена винятковими локальними осередками, кожний має свій неповторний облік, а разом складають єдиний духовний ореол. У регіональному суцвітті Закарпаття виділяється колоритністю, поліетнічністю, унікальним шляхом формування мистецького професіоналізму. Останній починає відлік 1945 року, коли край увійшов до складу УРСР, його розбудову здійснювала плеяда талановитих постатей, серед яких виокремлюється Іштван (український варіант імені – Степан) Мартон. Практика деміурга послужилася процесу утвердженню основних форм музичної діяльності (композиторської, виконавської, просвітницької). Означений факт вимагає системного, ґрунтовного вивчення індивідуальної історії маестро, враховуючи інноваційні наукові тенденції, фундаментальні праці, де вже освоєні розмаїті грані побутування знакової особи.

Опановуючи літопис майстрів, національна гуманітаристика опирається на досягнення вчених, які розвивають персонологічний напрям (В. Бондарчук, Т. Гусарчук, У. Граб, М. Жишкович, О. Коменда, М. Копиця, Л. Кияновська та ін.). Віхи життя І. Мартона ставали предметом студій закарпатських вчених, котрі будували свої розвідки згідно модерних мистецтвознавчих тенденцій. Біографічний аспект пізнавали Н. Піцур, Т. Росул, В. Теличко, Ю. Тетерюк-Кінч, С. Стегней та ін.; специфіку творчого почерку експлікували О. Габель, Н. Берец, Л. Микуланинець, Л. Мусієць та ін., особливості трактування певного музичного жанру аналізували Л. Бучок, О. Глуханич, Т. Данилик, О. Короленко та ін. Проте стрімкий цивілізаційний рух потребує переосмислення, доповнення наявних відомостей про Іштвана Ференцовича.

Мета дослідження – висвітлити життєтворчість І. Мартона, довести що буття майстра відобразило культурно-історичний плин Закарпаття XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Іштван Ференцович Мартон народився 24 листопада 1923 року в с. Софія на Мукачивщині. На той час край входив до складу Чехословацької республіки (1919 – 1939 рр.), переживав духовний, економічний поступ: відкриваються українські театри («Земський подкарпаторуський народний театр», «Руський театр», «Нова сцена»), розбудовується бібліотечна справа, формується професійна школа живопису, закладаються підвалини музичної фаховості. Мистецький підйом регіону слугував плеканню таланту низки діячів.

Вагоме значення для еволюції обдарування І. Мартона мала його сім'я, яка представляла місцеву інтелігенцію. Батько – Ференц Мартон (етнічний угорець) – учитель початкової школи, кантор римо-католицької церкви; мати (уродженка Відня) – освічена жінка, по звичаям тогочасного патріархального укладу займалася вихованням дітей, співала в церковному хорі.

Дід Іштвана – Венцель Ріхтер працював у графів Шенборнів, переведений керувати закарпатськими угіддями династії (локус до 1939 року – частина Австро-Угорської імперії). Зазначена родина репрезентувала німецько-австрійську аристократію, представники котрої XVIII – першій половині XX віку володіли найбільшими земельними наділами краю, допомагали його соціально-економічному, культурному прогресу. Шенборни модернізували землеробство, промисловість, займалися реконструкцією, будівництвом Мукачівського, Чинадіївського замків, палацу Ракоці, Берегвару. Їх сприянням в Мукачеві відкрилась гімназія (середина XIX століття). Керівні посади паничі віддавали тільки освіченим, порядним, авторитетним персонам.

Фахове становлення майстра відбувалося під впливом етнічних традицій Закарпаття, а це: українські, угорські, словацькі, німецькі та ін. Їх синтез викристалізував особливе мистецтво, де етнокультурні чинники домінуючі. Також велике значення мало оточення юнака. Переважна більшість друзів сім'ї – музиканти. Комунікація з ними виявила талант маестро, сприяла формуванню композиторських, виконавських умінь, ранньому розумінню бутійного призначення.

Початкову освіту метр отримав у Мукачівській угорській горожанській школі. Основним принципами викладання там було: популяризація гуманістичних ідеалів; розвиток необхідних навичок для самостійної професійної діяльності. Вони реалізовувалися через зміст навчання, підбір дисциплін: руська (від слова русин – самоназва закарпатських українців) / угорська словесність (граматика, читання, стиль), іноземні мови, горожанське знання, малювання, спів, ручні роботи та ін. Акцент при студіюванні виставлявся на: природовідповідності, науковості, краєзнавстві, моральності. Після закінчення інституції здобувачі отримували ґрунтовні базові знання, становилися патріотами свого краю, сповідували високі духовні цінності.

Наступним етапом фахового поступу стала угорська гімназія імені князя Арпада. Учіння включало досягнення тогочасного мовознавства, літературознавства, музики, педагогіки, медицини, виробництва. Особлива увага приділялась мистецькій складовій. Вихованці вивчали хорову справу, гру на якомусь інструменті (найчастіше скрипці). Випускники могли працювати в народних школах, що свідчить про високий рівень їх обізнаності, компетентності.

Системної музичної освіти, у традиційному розумінні цього поняття, І. Мартон не отримав. Він був автодидактом – особистістю, наділеною величезним талантом, феноменальним сприйняттям, здатністю самостійно еволюціонувати. Такий шлях до творчого олімпу зберіг його самобутність, автентичність, сприяв підлітковій композиторській творчості (з 13 років).

Вагома фахова риса маестро – мультиінструменталізм. Іштван Ференцович володів грою на скрипці, альті, фортепіано, органі, кларнеті та ін. І. Мартон став лауреатом II Угорського конкурсу акордеоністів (м. Будапешт, 1944 р.). При чому, згідно переказу, зазначене випробування виконавець виграв всього за два місяці підготовки.

З 1939 по 1944 роки Закарпаття – складова Угорського королівства. Це дало можливість діячу бувати у Будапешті (там проживали його родичі), відвідувати консерваторські лекції (вільним слухачем), показувати свої опуси викладачам, зокрема З. Кодаю, – видатному композитору, фольклористу, педагогу. Пан Золтан схвально оцінив доробок юнака, запросив навчатися до закладу. І. Мартон готувався вступати, однак кардинально змінилася політична ситуація: 1944 р. край окупувала Червона армія. Тому студіювання Іштван Ференцович вимагало переїзду за кордон, звідки повернутися на Закарпаття вже було непросто. Маестро прийняв складне, але продуктивне рішення: відмовився від блискучих професійних перспектив, присвятив власну практику розбудові музичної фаховості області.

1944 року І. Мартон – студент Мукачівської учительської семінарії. Паралельно працював органістом римо католицького костелу; засновував, хор «Метеор»; організував низку муніципальних ансамблів, струнний оркестр; писав оригінальні твори, здійснював обробки народних пісень й т.д.

1945 рік – етапний для музичного мистецтва Закарпаття. Приєднання до Радянського Союзу стало переломною подією для соціокультурної ситуації регіону. При ряді негативних чинників (колективізація, західноєвропейська ізоляція, нав'язування атеїстичної ідеології, знищення греко-католицького духовенства, терор, репресії й т.д.) позитивним стало те, що локус долучився кращим українським освітнім тенденціям. Були відкриті музичні школи (майже у всіх великих містах), Ужгородське музичне училище (нині фаховий коледж ім. Д. Задора) й т.д.

1945 р. заснована перша в Мукачеві музична школа. Іштван Федорович працював викладачем, під'єднався складанню навчальних програм, формуванню педагогічного репертуару, пошуку приміщення, закупівлі інструментів, заохочував батьків віддати здібних дітей студіювати виконавство. У зазначеному закладі його робота тривала до 1948 р., проте творчі контакти, продуктивна підтримка інституції ніколи не поривалися, за що 1999 р. їй присвоєно ім'я видатного майстра.

При сприянні метра 1946 р. відкрили Мукачівський будинок культури, де творили мистецькі колективи, гастролювали інтерпретатори з різних куточків Радянського Союзу. Таким чином функціонування осередку сприяло пожвавленню концертного життя, вихованню естетичних смаків значної кількості місцевих жителів.

1948 р. І. Мартон вступив в Ужгородське музичне училище, студіював на фортепіанному відділі. За рік він екстерном здав всі дисципліни, блискуче відіграв сольний філармонійний концерт (це була умова дострокового отримання диплому), й за запрошенням очільника закладу – Д. Задора (видатного композитора, педагога, фольклориста, музично-громадського діяча) залишився там працювати.

Протягом багаторічної педагогічної практики Іштван Ференцович виконував обов'язки концертмейстера, факультативно вів клас композиції, органу. З його іменем пов'язана масштабна сторінка історії закладу, озвучена низкою вагомих постатей – випускників маестро: Є. Станкович (композитор, Народний артист України, професор НМАУ ім. П. Чайковського), М. Попенко (композитор, заслужений артист України, художній керівних Закарпатського народного хору), В. Волонтир (композитор, заслужений діяч мистецтв України, засновник, директор Мукачівської хорової школи хлопчиків та юнаків), В. Теличко (композитор, голова Закарпатського осередку Спілки композиторів України, заслужений діяч мистецтв України, доцент), Н. Висіч (заслужена артистка України, фундаторка професійної органної школи краю) та багато ін.

У другій половині XX століття культурно політичне життя регіону трансформувалося. Радянська влада прагнула утвердити свій зовнішній позитивний образ (хоча внутрішнє існування країни залишалося далеким від ідеалів, декларованих різними постановами, маніфестами). Для цього вона підтримувала мистецьке життя, спрямовувала значні фінансові, кадрові ресурси на розвиток освіти. Хоча, звісна річ, майстри зобов'язувалися слідувати тоталітарним, ідеологічним канонам. На цьому політичному тлі розгортається буття Іштвана Ференцовича. Маестро, будучи надзвичайно толерантною, дипломатичною, товариською людиною, зумів іти власним творчим шляхом.

З 1948 р. почалася активна співпраця Іштвана Ференцовича із Закарпатським народним хором – провідним колективом області, котрий популяризував унікальні здобутки локусу серед громадян Радянського Союзу. Його репертуар, манера співу, відобразили етнокультурну, поліетнічну специфіку краю, репрезентував не тільки фольклорне, але й професійне мистецтво. Для ЗНХ І. Мартон написав авторські опуси, зробив обробки пісень, які нині складають йог «золотий» фонд.

1952 р. І. Мартона прийняли до Спілки композиторів СРСР. Умова вступу в організацію – наявність художньо значимих зразків різних жанрів. На той період Іштван Ференцович – автор низки масштабних творів: музики до кінофільмів («Над Тисою», «В Карпатах»), оркестрових сюїт, фольклорних обробок, авторських солоспівів, камерно-інструментальних творів тощо.

Окрема сторінка біографії І. Мартона – співпраця із Закарпатською обласною філармонією: 1963 – художній керівник закладу, диригент оркестрової групи ЗНХ; з 1975 р. – очільник ансамблю «Угорські мелодії». Роботу останнього Іштван Ференцович побудував на професійних позиціях, збагатив репертуар серйозною музикою національного угорського, циганського забарвлення.

Цінною була просвітницька діяльність І. Мартона із керівниками художньої самодіяльності краю. Створення майже при всіх організаціях аматорських музичних гуртків – характерна риса радянської культурної політики. Для них (більшість учасників не мали спеціальної освіти) слід було сформувати репертуар, зробити доступне аранжування й т.д. Іштван Ференцович надавав фахові консультації очільникам колективів, займався композицією й т.д.

Друга половина XX віку в культурно-історичному просторі Закарпаття – суперечливий час. Однак при складності соціального існування, професійне музичне мистецтво краю розвивається. Суттєву роль у

цьому процесі відіграє багатогранна творчість І. Мартона.

У 90-ті роки XX століття – Україна відновила свою незалежність, що дало поштовх для поступу локусу. І хоча цей етап означений фінансовими складнощами, переорієнтацією концертного життя, занепадом гастролей, все-таки відкрилися можливості євроінтеграції, вільного вибору майстрами креативних орієнтирів. Онтологічний шлях І. Мартона переходить у пізній період. Деміург, в силу стану здоров'я, віку знижує інтенсивність діяльності, підводить онтологічні підсумки, переходить до статусу патріарха. Три вагомі події побутування метра стають домінуючі. 1992 р. Іштван Ференцович обраний членом Спілки композиторів Угорщини. Зазначений факт констатував вагомість його практики для міжкультурної взаємодії двох держав, відкритість краю західноєвропейській співпраці. 1994 р., – створений Закарпатський осередок Спілки композиторів України. Першим (почесним) головою обрали І. Мартона (хоча він вже не міг виконувати адміністративну роботу, ці функції взяв на себе В. Теличко), що засвідчило пієтет перед його композиторськими здобутками, суспільне визнання. 1995 р. засновані обласні премії в галузі мистецтва. У музичній сфері (ім. Д. Задора) першим лауреатом став маестро. Ця подія підсумувала креативне буття великого майстра. 14 січня 1996 р. після тривалої хвороби митець відійшов у вічність.

Життєтворчість І. Мартона – ілюстрація еволюції культури Закарпаття XX століття, яка здійснювалася в складних, суперечливих політичних обставинах, проте увінчалася утвердженням самобутності, унікальності краю.

Наукова новизна. Вперше у національному мистецтвознавстві розкрито літопис І. Мартона з позиції виявлення значення його практики на перебіг соціокультурних процесів регіону XX віку.

Висновки. Хроніки І. Мартона віддзеркалили цивілізаційний хід Закарпаття XX століття. Формування особистісних, фахових рис деміурга відбувалося у І половині ери, коли територія була складовою Чехословацької республіки (1919 – 1939 р.), Угорського королівства (1939 – 1944 р.). Політична ситуація сприяла: західноєвропейській мистецькій орієнтації метра; домінуванню гуманістичних цінностей; відкритості надбанням різних етносів. Важливу роль при становленні майстра відіграла сімейна обстановка, комунікація із знаковими місцевими музикантами, можливість самостійно вдосконалюватися, активна креативна робота.

Друга половина XX віку – приєднання краю до УРСР (1945–1991 р.). Вимогою влади стало створення композиторської, виконавських регіональних шкіл, розвиток освіти, активізація концертного життя. Іштван Ференцович долучається до реалізації цих завдань: пише велику кількість різножанрових опусів, співпрацює з колективами області, викладає в Ужгородському музичному училищі, консультує композиторів-аматорів.

Пізній період буття І. Мартона – час відновлення Україною незалежності (1991 р.), посилення ролі локальних мистецьких осередків. Творча спадщина діяча утверджує професійну музичну культуру Закарпаття у національному, західноєвропейському духовному просторі.

Представлена публікація відкриває перспективи подальшого вивчення культури області XX – XXI століть. Актуальними є також наукові студії, котрі б аналізували доробок І. Мартона, особливості його педагогічної системи, практику найкращих учнів тощо.

Література

1. Бучок Л. Спадкоємність стильових традицій у сфері фортепіанної музики композиторів Закарпаття. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Вип. 38, том 1, 2021. С. 16 – 22.

2. Микуланинець Л.М. Етнокультурні виміри становлення та розвитку професійного музичного мистецтва Закарпаття другої половини XX століття : монографія. Ужгород : Карпати, 2012. 212 с.

3. Мусієць Л.В., Берец Н.Ю., Хомин С.І. Жанрово-стильові особливості камерно-вокальної творчості І. Мартона. *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку.* 2019. Вип. 30. С. 150 – 155.

4. Піцур Н. Т. Іштван Мартон. Творчий портрет: Монографічний нарис. Ужгород : госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1998. 64 с.

5. Росул Т. Музичне життя Закарпаття 20 – 30-х років XX ст. Ужгород: ПоліПрінт, 2012. 208 с.

6. Росул Т. Сторінки біографії Іштвана Мартона в контексті музичної культури Закарпаття другої половини XX століття. *Краєзнавство*. 2014. № 2. С. 145 – 150.

7. Росул Т. І. Стильова парадигма закарпатської композиторської школи. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал.* 2022. № 1. С. 164 – 169.

References

1. Buchok, L. (2021). Inheritance of Style Traditions within the Sphere of Pianoforte Music of

Zakarpattia's Composers. *Topical Issues of Humanities*, 38 (1), 16–22 [in Ukrainian].

2. Mykulanynets, L. M. (2012). Ethnic and Cultural Aspects of Establishment and Evolvement of Zakarpattia's Professional Music Art in the Second Half of the 20th Century. Uzhhorod [in Ukrainian].

3. Musiiets, L. V., Berets, N. Yu., & Khomyn, S. I. (2019). Genre and Style Specifics of Ishtvan Marton's Chamber and Vocal Creativity. *Ukrainian Culture: Past, Present, Ways of Development*, 30, 150–155 [in Ukrainian].

4. Pitsur, N. T. (1998). Ishtvan Marton. Artistic Portrait. Uzhhorod [in Ukrainian].

5. Rosul, T. (2012). Musical Life of Zakarpattia in the Second Half of the 20th Century. Uzhhorod [in Ukrainian].

6. Rosul, T. (2014). Pages of Ishtvan Marton's Biography within the Context of Zakarpattia's Music Culture of Late 20th Century. *Regional Studies*, 2, 145–150 [in Ukrainian].

7. Rosul, T. (2022). Style Paradigm of the Zakarpattia Composer School. *Bulletin of the National Academy of Culture and Arts Management*, 1, 164–169 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.01.2024
Отримано після доопрацювання 19.02.2024
Прийнято до друку 27.02.2024